

DOI: 10.7596/taksad.v3i2.359

Sanal Din: Tarihsel, Kuramsal ve Pratik Boyutlarıyla İnternet ve Din

Değ.: Selman Yılmaz¹

Haberli, Mehmet (2014). *Sanal Din: Tarihsel, Kuramsal ve Pratik Boyutlarıyla İnternet ve Din*. İstanbul: Açılım Kitap. 190 sayfa. ISBN: 9944105552

“Sanal Din: Tarihsel, Kuramsal ve Pratik Boyutlarıyla İnternet ve Din” adındaki incelediğimiz bu eser yazarın Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde 2012 yılında savunulan doktora çalışmasıdır. Sanal din, birey ve toplum hayatının önemli bir parçası olan dinin internet ortamında kendini göstermesidir. Sanal ortamda herhangi bir şekilde ortaya çıkan dini grup ve organizasyonlar (sanal dini cemaatler), dini aktiviteler (sanal ritüeller) gibi din olgusunun farklı boyutlarını içermektedir (s.23). Çalışma “İçerisinde yaşamış olduğumuz çağın iletişim unsurlarının sosyal hayatı nasıl biçimlendirdiğinin yanı sıra, dinleri ve dini hayatı dönüştürdüğünü somut örnekleriyle ortaya koymayı hedeflemektedir” (s.8).

Teknolojik imkanlardaki hızlı gelişme ve bu gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan dönüşümün birey ve toplumlara yansması da hızlı ve etkili olmuştur. Sanayi devrimi ile başlayan değişim artarak devam etmiş ve yirminci yüzyılda tüm insanlık tarihini aşan bir boyuta ulaşmıştır. Bu değişim internetin bulunması ve yüzyılın son çeyreğinde toplumun tüm katmanlarında kullanılmaya başlamasıyla daha başka bir boyuta ulaşmış, günümüzde ise bireysel ve toplumsal yaşamımızı tümüyle içine alan alışkanlıklarımızı değiştiren, dünyanın işleyişini bile farklı bir çizgiye getiren hal almıştır.

¹ Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı.

Bu durumdan hareketle mevcut değişim boyutlarıyla ilgilenen yazar çalışmanın konusunu: İnternetin günümüz toplumu üzerindeki etkilerinin ne olduğu, dinin internet ortamına taşınma sürecinin nasıl gerçekleştiği, dinlerin internet ortamındaki temsil ve dağılım oranları, dinlerin internet ortamında hangi şekillerde varlık gösterdikleri, dini grup ve organizasyonların internet ortamını nasıl ve hangi amaçlarla kullandıkları, yeni bir örgütlenme biçimini olan sanal dini cemaatlerin geleneksel cemaat yapısına katkıları, internet ortamına transfer olan ritüellerin, sanal ortamda nasıl pratiğe döküldüğü? sorularının cevaplanmasıyla, dinin internetle nasıl bir etkileşime girdiği ve bu yeni iletişim ortamında nasıl bir görünüm kazandığını bulmaya çalışmıştır. Çalışma, dinin günümüz bilgi ve iletişim toplumunda kendini nasıl ifade ettiğini, dindarlık ve tinsellik biçimlerinin nasıl şekillendiğini göstermesi bakımından önem kazanmaktadır. Konunun Türkiye akademisinde kısır olması da yapılan çalışmanın önemini artırmaktadır.

Yazar yöntem olarak doküman incelemesi ve içerik analizi kullanılmıştır. Bu çerçevede internet ortamındaki arama motorları, kategorik dizinler ve örnekleme alınan web siteleri üzerindeki iletişim kayıtları esas alınarak analizler yapılmıştır. Kuramsal açıdan ise yazar 2000’li yıllara kadar kuramsal çalışmanın olmadığını, alanda ilk çalışmanın Christopher Helland tarafından yazılan "Online-Religion/Religion Online and Virtual Communitas" makalesi olduğunu ve burada Helland'ın ilk olarak internetin, iletişim, bilgilendirme, propaganda ve benzeri amaçlara yönelik bir iletişim aracı olarak kullanılması (religion online); ikinci olarak da internetin dini ve manevi tecrübelerinin yaşanabileceği interaktif bir iletişim ortamı olarak kullanılması (online religion) (s.17-18) şeklinde ifade etmiştir. Yazar tüm çalışmayı bu kuram üzerine bina etmiş ve analizlerini de bu çerçevede yapmıştır. Bu tezini desteklemesi açısından *online religion* ve *religion online* tipolojisi açıklayıcı bir perspektif sağlamıştır.

Yazar kuramsal yapıya uygun olarak; *internet, sanal ortam/alem, online din, sanal din, religion online ve online religion, sanal cemaat, sanal dini cemaatler ve sanal ritüeller* (s.19) kavramları üzerine çalışmayı bina etmiştir. Bölümleri bu kavramlara göre tasnif ederek din-internet etkileşimini değerlendirmiştir.

İnternet ve Din adlı birinci bölümde yazar, kitlesel iletişim ortamı olarak internet başlığı altında internetin doğuşu ve gelişimini ele almıştır. Burada internetin ortaya çıkışı, kullanılmaya başlama şekli anlatıldıktan sonra günümüze kadar geçen sredeki gelişim seyrini çalışmaya uygun olarak özetlemiştir. Yazar burada internet tarihi ile ilgili bilgi verirken internetin teknolojik alt yapısı, bu alandaki bilimsel gelişmelerin devinimini gibi bilişimsel alt yapıyı detayıyla anlatmak yerine sadece sanal din teorisini inşa edeceği dinin internette görünümüne etki eden gelişmeleri ifade ederek alanı güzel bir şekilde sınırlamıştır. Buradaki sanal din bakımından önemli nokta 1990’lı yıllardan sonra kişisel bilgisayarların çoğalması ile birlikte siteler arası dolaşımı sağlayan Mosaic web tarayıcısının (Browser) ortaya çıkması ve böylece internetin hayatın her alanında yaygınlaşmaya başlamasıdır (s.31).

İnternetin bu çok boyutluluğu, kurumların ve bireylerin bu duruma ayak uydurması toplumsal yaşamın alışkanlıklarını da değiştirdiği, ilişkiler, iletişim, alışveriş ve eğitimin dijitalleşmeye başladığı (s.39) ifade edilerek, forum, blog ve sosyal medya ile artık düşünce ve inanışlar paylaşılmaya, tartışılmaya ve savunulmaya başlandığı (s.40) ve insanların bilginin tüketiciliğinden üreticisi durumuna geçtiği (s.35-36) belirtilmiştir. İnternetin bu gelişimine paralel olarak dinlerde internet üzerine taşınmaya başlandığı (s.41) ilk olarak BBS (Mesaj Panosu Sistemi) ile başlayan internet ortamı dini mesajlaşma, daha sonra dini tartışma, dini bilgi aktarımı, haber grupları şeklinde geliştiği ifade edilmiştir (s.42-43). Bir süre sonra web ortamına taşınan din, 90'lı yıllardan sonra iyice görünür hale gelmiş ve başlangıçta Hıristiyanlık olmak üzere tüm dinler ve dini yapılar internet üzerinden tüm durumlarını paylaşır hale gelmiştir (s.50-55).

Yazar bölümün sonunda teorik olarak geliştirdiği internetin gelişimi, kullanımı, yaygınlaşması ve nihayetinde dinlerin internetteki görünümü ele aldıktan sonra Helland'ın *religion online* ve *online religion* kavramlaştırması ile (s.61) dinlerin internetteki durumunu ele almıştır. Son olarak da internetin bireylere ve dini gruplara sunduğu imkanlar başlığı altında bu imkanları, maneviyatlarını arttırmak, din propagandası yapmak ve üyelerini cemaat hizmetlerinden haberdar etmek şeklinde özetlemiştir (s.79).

İkinci bölümde yazar sanal dini cemaatleri ele almıştır. Ferdinand Tönnies'in sosyolojik geleneksel cemaat ve cemiyet ayrımının yerini sosyal ağlara bıraktığını bu anlamda cemaat, ortak mekanı paylaşan bireyler topluluğu anlamından soyutlanarak; ortak değer ve ilgi alanı etrafında bir araya gelen (tabi ki sanal ortamda) insan topluluklarını ifade etmeye başladığını, sanal cemaatlerin, sosyal hayat ile yeni iletişim teknolojilerinin buluşmasının doğal bir sonucu olarak bilgisayar ağları üzerinde ortaya çıktığını, daha önce farklı bilgisayarları bağlayan ağlar böylece aynı inanca sahip insanları bu sanal alanlarda bir araya getirdiğini (s.84) ifade etmiştir.

Yazar, sanal cemaatleri de internet-din ilişkisindeki kavramsallaştırmaya benzer şekilde iki farklı tipolojiyle anlatmıştır. Cemaat online (geleneksel cemaatlerin internet ortamındaki uzantısı veya temsilcisi olan kullanıcı toplulukları) 'dolaylı sanal cemaat'dir. İkincisi, online cemaat (fiziksel ortamda bir karşılığı bulunmayan ve sadece internet ortamındaki kullanıcıların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan topluluklar) 'doğrudan sanal cemaat' (s.87) olarak ifade etmiştir.

Yazar sosyolojik kuramı sanal cemaat ve sanal dini cemaatlere de uygulayarak internet ortamında da cemaat olmayı Dawson'un öne sürdüğü belli kuramsal şartlara bağlamıştır. Bu şartlardan bazıları: Üyeleri arasında etkileşimin olması, üyeler arasında etkileşimin devamlılık arz etmesi, üyelerinin sabit bir isme (nick) sahibi olması, üyeler üzerinde sosyal kontrolün bulunmasıdır (s.88).

Genel sosyolojide sosyal gruplardan birini dini grupların oluşturmasına benzer şekilde, sanal cemaatlerin benzerini sanal dini cemaatler oluşturduğunu ifade eden yazar bu cemaatlerin, herhangi bir dini grup veya organizasyonun öncülüğünde oluşturulabileceği gibi, aynı inanca mensup kişilerin birbirlerini sanal ortamda arayıp bulması sonucu bir araya gelmeleri veya sohbet grubu oluşturmaları şeklinde de ortaya çıkabileceğini ifade etmiş, bunlara en iyi örneğin sanal kiliseler olduğunu belirtmiştir (s.92-93). Yazar ayrıca internetin gelişmesiyle birlikte neredeyse bütün din, mezhep veya dini gruplara ait cemaatler oluşmaya başladığını ifade etmiş, bunların yanında farklı inanca sahip kullanıcıları bir araya getiren sanal cemaatler ile kullanıcıları tematik dini konular -ilahiyat, mistisizm, tasavvuf vb.- etrafında bir araya gelen sanal dini cemaatlerin de bulunduğunu (s.93) söylemiştir.

Yazar geleneksel dini grupların cemaat algılarının sanal âlemde de devam ettirdiklerini; buna ek olarak da, yeni dini akımların, normal hayatta karşılık bulamayacak düşüncelerin de sanal cemaatler oluşturarak düşüncelerini yaygınlaştırdığını ifade etmiştir (s. 98).

Yazar üçüncü bölümde sanal ritüeller konusunu işlemiştir. Öncelikle ritüel kavramının farklı dinler, mezhepler ve inanışlar açısından çeşitlilik arz ettiğini bu bakımdan üzerinde anlaşılan bir tanımının olmadığını fakat özet olarak ritüelin "sembolik anlamlı, belirli bir zaman ve mekan içerisinde yerine getirilen dini içerikli davranışlar bütünü" olarak tanımlamıştır (s.103). Bu tanımdan hareketle sanal ritüel ise fiziki alemdeki ritüellerin sanal aleme transferi sonucu şekil değiştirerek oluşmuş yeni formu olduğu yani teknoloji tabanlı bir dindarlık ve tinselliği sembolize ettiğini ifade etmiştir. Örnek olarak da sanal ha, internet dua halkaları vb. vermiştir (s.104).

Yazar sanal dindeki tipolojide kullandığı kavramsallaştırmayı sanal ritüellerde de kullanmıştır. Muhataba direkt olarak sunulan ritüelleri *ritüel online* tipolojisi içinde ifade etmiş ve örnek olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın web sitesi üzerinden Kur'an okumak, herhangi bir form üzerinde dua etmek/istemeği örnek olarak vermiştir (s.108). İnteraktif olarak katılım sağlayan ve tamamen sanal ortamda icra edilen ritüellere de *online ritüel* ismini vermiştir. Buna örnek olarak Hinduizm'deki Puja'yı vermiştir (s.109-110).

Yazar dördüncü ve son bölümde çalışmanın kavramsal ve kuramsal yapısına uygun olarak sanal dini yapıların nasıllığını üç farklı dinin web siteleri üzerinde içerik analizi yaparak incelemiştir. Milyonlarca web sitesi ve sanal içeriği değerlendirmenin zorluğundan dolayı yazar örneklemlerini Alexa üzerindeki sıralamada ilk elli bine giren dini web sitelerinden Katolikliği temsilen *Vatican.com*, Yahudilik bünyesinde ortaya çıkan yeni dini gruplardan Habad Lubavie ait *Chabad.org* ve Sünni İslam izgisindeki *Islamicity.com* olarak belirlemiştir. Yazar çalışmanın kuramsal ve kavramsal yapısına örneklem teşkil edecek şekilde içerik analizi belirlemiş, bu kapsamda: kurumsal sunum, dini bilgi ve eğitim olanakları, propaganda ve interaktivite fonksiyonları başlığı altında otuz dört farklı kriterle

içerik analizi yaparak siteler üzerinde karşılaştırma yapmıştır. Yazar bu yöntemle hem sitelerin işleyişini ortaya koymuş hem *online religion & religion online* kuramını örnekleriyle sunmuş hem de sanal âlemdeki din olgusunu alan araştırması ile desteklemiştir.

Özetlemek gerekirse, yazar Dr. Mehmet Haberli internet-din etkileşimini sanal din başlığı altında *religion online* ve *online religion* kuramı çerçevesinde hem teorik hem de ampirik olarak değerlendirmiştir. Kendine özgü dilleri olan dijital yapı ve din olgusunu sanal âlemde ortak bir literatürle konuyu açıklayacak sade kavramlarla güzel bir şekilde ifade etmiştir. Dinin sanal âlemdeki görünürlüğü ve gelişimi hatta sanal âleme taşınmış hali tarihsel süreci içerisinde değerlendirilerek günümüzde geldiği nokta ampirik düzlemi de ele alınarak tartışılmıştır. Sade ve açık bir akademik dille yazılan çalışma, ülkemizde bu bakır alana ışık tutması bakımından önem arz etmektedir. Yazarın hem ilahiyat hem de iletişim fakültesi lisanslı olması konuyu din ve iletişim açısından birlikte ele almasında yardımcı olmuştur. Yapılan çalışma sadece bir alanda değil birçok disiplin için kaynaklık edecek bir özellik taşımaktadır.